

ONA TILI TA'LIMIDA MATNLI TEST TOPSHIRIQLARI ORQALI OG'ZAKI VA YOZMA NUTQIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Komilova Lola Nasilloevna
ToshDO 'TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya: mazkur maqolada ona tili darslarida matn asosidagi testlar yordamida qanday qilib o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqiy ko'nikmalarini o'stirish, grammatika bilan og'zaki va yozma nutq uyg'unligida test-sinovlari, topshiriqlar va ta'limiy o'yinlarning samarasi haqida fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: nutq, tafakkur, test, matnli test, ravon, talaffuz, malaka, yozma nutq, og'zaki nutq, topshiriq.

Abstract: this article describes how to develop students' oral and written speech skills using text-based tests in mother tongue classes, test-tests, assignments and educational programs in harmony with grammar and oral and written speech. Feedback was given on the effectiveness of the games.

Key words: speech, thinking, test, text test, fluency, pronunciation, proficiency, written speech, oral speech, assignment.

Аннотация: в данной статье описано, как развивать навыки устной и письменной речи учащихся с помощью текстовых тестов на занятиях по родному языку, тестов-тестов, заданий и образовательных программ в гармонии с грамматикой и устной и письменной речью. игры.

Ключевые слова: речь, мышление, тест, текстовый тест, беглость, произношение, грамотность, письменная речь, устная речь, задание.

O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi. Ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatini kengaytirishga, erkin fikrlay olishi, o'zgalar fikrini tinglashi, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon eta olishi, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la oladigan ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o'rinda ona tili ta'limiga o'quv fani emas, balki butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi. Nutq-kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda

muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir. Nutq o’stirish nima? Agar o’quvchi va uning tilidan bajargan ishlari ko’zda tutilsa, nutq o’stirish deganda tilni har tomonlama faol amaliy o’zlashtirish tushuniladi. Agar o’qituvchi ko’zda tutilsa, nutq o’stirish deganda, o’quvchilarning tilning talaffuzi, lug’ati, sintaktik qurilishi va bog’lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo’llash tushuniladi. Nutq o’stirishda uch yo’nalish aniq ajratiladi:

1) so’z ustida ishlash; 2) so’z birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bog’lanishli nutq ustida ishlash.

Ona tili o’qitishda nazariyani amaliyotga bog’lash deganda o’quvchilardan tildan egallayotgan ilmiy-nazariy bilimlarini amalda qo’llashini ta’minlash, ularni mustaqil turmush uchun zarur bo’lgan amaliy ko’nikmalar bilan qurollantirishni tushunamiz. Nazariyani amaliyotga bog’lash ona tilini o’qitishni foydali maqsadlarga burish. Urganilayotgan til hodisalarini o’quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga buysundirish, til ta’limini hayot bilan, kundalik turmush bilan, odamlarning mehnat faoliyati bilan bog’lash demakdir.

O’z navbatida bog’lanishli nutq hikoya, esse, insho lug’atini boyitish vositasi bo’lib xizmat qiladi. Yozma nutqni rivojlantirish og’zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Chunki u o’quvchilardan grammatik va mazmun jihatidan to’g’ri jumla qurishni, har bir so’zni o’z o’rnida to’g’ri qo’llashni, fikrni ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo, tinish belgilari va uslub bilan bog’liq. So’zni to’g’ri yozish, tinish belgilarini o’rinli qo’llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish o’quvchidan katta mas’uliyatni talab etadi. Shu sababli nutqning bu turi ancha sekin va murakkab kechadi. Yozma nutqning o’ziga xos xususiyatlaridan yana biri uni tekshirish, tuzatish, takomillashtirish mumkinligidir. Bu jihatdan u og’zaki nutqqa qaraganda ancha qulay imkoniyatlarga ega. O’quvchi yozma nutqdagi xato va kamchiliklar ustida ishlaydi, ularni bartaraf etadi, keyingi ishlarida bu xato va kamchiliklarga yo’l qo’ymaslikka intiladi. Ona tili darslarida o’qituvchi shuni ham unutmaslik lozimki, ko’pincha o’quvchilar yozma ishlarda imlo va tinish belgilariga katta e’tibor berib, matnning mazmuni ustida yetarli ish olib bormaydilar. Matnlarda ko’pincha mavzuga aloqasi bo’lmagan fikrlar ustunlik qilib, asosiy fikr e’tibordan chetda qoladi. Shuning uchun ona tili mashg’ulotlarida o’quvchilar diqqati faqat imlo va tinish belgilariga emas, balki bayon qilinayotgan fikrning asosli dalillarga ega bo’lishi, materialning to’g’ri joylashtirilishi, fikrning nutq sharoitiga mos holda to’g’ri bayon qilinishiga ham qaratilishi lozim. Ona tili mashg’ulotlarida shunday holatni vujudga keltirish lozimki, o’quvchi yaratgan matnidan qoniqish hosil qilsin. Bu uni o’z nutqini takomillashtirib borishga ilhomlantiradi. O’quvchilar mustaqil ravishda ijodiy fikrlasalar fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og’zaki, yozma shakllarda to’g’ri, ravon ifodalay olsalar,

demak, ona tili mashgʻulotlari samarali oʻtgan boʻladi. Ona tili mashgʻulotlarida oʻquvchilar nutqining rivojlanishini qiyinlashtirayotgan omillardan yana biri oʻquvchilarning uyda, koʻchada yoki sinfdan tashqari paytlarda tojik, turkman, qirgʻiz yoki boshqa (sheva) tilda soʻzlashib, maktabda oʻzbek tilida oʻqishidir. Yuqorida sanab oʻtilgan salbiy omillardan tashqari ona tilimizdan sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan ishlarning mundarija va mazmun jihatdan boʻshligi, yagona nutq rejimiga hamisha ham rioya qilmaslik, ota-onalarning bola nutqi ustida yetarli ishlamasligi kabi oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirishga salbiy taʼsir qiladi. Tilni amalda oʻzlashtirish ona tilining barcha tovush birliklarini (tovush – boʻgʻin – ibora – matn) tinglab ajratib olish va ularni toʻgʻri talaffuz qilishni nazarda tutadi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolada tovushni talaffuz qilishni shakllantirish borasidagi ishlar muntazam ravishda olib borilishi lozim. Ohang, tembr, pauza, urgʻulashning turli xillari tovush ifodaliligining muhim vositalari hisoblanadi. Oʻquvchiga intonatsiyadan toʻgʻri foydalanishni, bildirilayotgan fikrning nafaqat mazmuniy ahamiyatini, balki emotsional xususiyatlarini ham bergan holda, uning intonatsion tasvirini qurishni oʻrgatish juda muhim. Shu bilan parallel ravishda, vaziyatdan kelib chiqqan holda, talaffuz tempi, past-balandligini toʻgʻri qoʻllash, tovushlar, soʻzlar, iboralar, gaplarni aniq talaffuz qilish (diksiya) qobiliyatini shakllantirish ishlari ham olib borilishi lozim. Oʻquvchilarda nutqning intonatsion jihatiga diqqat-eʼtibor qaratishni tarbiyalar ekan, katta yoshli odam (pedagog) uning nutqni tinglash qobiliyatini, tembr (har bir tovushning oʻziga xos boʻlgan sifati) va vaznni his qilish, tovush kuchini sezishni rivojlantiradi, bu esa kelgusida musiqa tinglash qobiliyatini rivojlantirishga ham taʼsir koʻrsatadi. Nutq intonatsiyasi, tovushning ifodaliligi ustidagi ishlar bolalarning bildirilayotgan fikrga nisbatan, matndan kelib chiqqan holda, ovozini balandlatib yoki pasaytirib, talaffuz qilinayotgan matnga mantiqiy va emotsional urgʻu berish orqali oʻz munosabatini bildirishni oʻrganishlari uchun zarur. Bu murakkab nutqiy koʻnikmalarni shakllantirish fonetik mashqlarni takrorlashni, ularni muntazam ravishda oʻtkazishni talab qiladi. Har bir nutqiy vazifa ustidagi ishlarning ustuvor yoʻnalishlarini ajratar ekanmiz, ularning barchasi oʻzaro bogʻliqlikda va yaqin oʻzaro hamkorlikda ishtirok etishini taʼkidlash lozim. Ravon nutqni oʻstirish va rivojlantirish asosida turli aloqa vositalaridan (soʻzlar, gaplar, matn qismlari oʻrtasida) foydalanish, turli toifadagi matnlar – tasvirlash, bayon qilish, mulohaza yuritish tuzilmasi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish qobiliyatini oʻrgatish yotadi. Pedagog bolalarga gaplarni parallel ravishda bogʻlashni oʻrgatishi zarur, bunda gaplar bir-biriga ulanmaydi, balki taqqoslanadi yoki hatto qarama-qarshi qoʻyiladi (Kuchli shamol esardi. Quyvon iniga yashirinib oldi).

Oʻquvchilarga ravon matnlar tuzishni oʻrgatishda ularda mavzuni va aytilgan soʻzning asosiy fikrini ochib berish, matnga sarlavha qoʻyish qobiliyatini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratish zarur. Ravon fikrni tashkil etishda intonatsiya

katta rol o'ynaydi, shuning uchun ayrim gaplar intonatsiyasidan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini shakllantirish umuman matnning tarkibiy birligi va mazmunan tugallanganligini qayd etishga yordam beradi. O'qituvchi bilan o'quvchining birgalikdagi so'z ijodkorligi monologik nutqni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. O'qituvchi odam yo'naltiruvchi va aniqlashtiruvchi savollarni berish, o'yin vaziyatlarini yaratish orqali o'quvchi tashabbusini qo'llab-quvvatlashi darkor. Pedagogning sekingina hikoya mazmunini, rejasini, voqealarning ehtimoliy rivojini, so'z shaklini aytib qo'yishi birgalikdagi so'z ijodkorligida muhim ahamiyatga egadir. Har xil turdagi matnlar tuzishni o'qitishni ishlarning suhbat, o'zining va begonalarning matnini tahlil (baholash) qilish, reja tuzish va u bo'yicha hikoya qilish, matn sxemasidan (modelidan), turli xil mashqlardan foydalanish kabi shakllarda amalga oshirish tavsiya etiladi. O'quvchi nutqini rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, unga monelik qilayotgan omillar ham faqat ta'lim mazmuni yoki o'qituvchigagina bog'liq emas. Barcha imkoniyatlar to'laligicha ishga solinsagina fikrni og'zaki va yozma ravishda to'g'ri, ravon ifodalashga o'rgatish jarayoni oson kechadi. O'quvchi nutqini rivojlantirishga keng yo'l ochadi. Bizga ma'lumki, o'quvchilar bir xillikdan zerikadi. Shuning uchun ularni nutqini o'stirishda doimo har xil metod va o'yinlardan, qiziqarli usullardan foydalanish lozim. Ta'limning shunday muhitini yaratish kerakki, unda o'quvchi o'zini shaxs deb sezsins, unga bo'lgan e'tiborini tuysin. Agar o'qituvchi dars davomida "muvaffaqiyat muhitini" tashkil etib, o'quvchida o'qishda muvaffaqiyat qozonishiga yordam bersa, uning o'z kuchi va iqtidoriga ishonchini orttirib borsa takomillashgan o'quv jarayoni ham o'z-ozidan yuzaga keladi. Oshkoralik, ishtirokchilarning o'zaro hamkorligi, ular keltirgan dalillarning tengligi, hamkorlikdagi bilimlar banki, o'zaro baholash va nazorat imkoniyati bilan belgilanadigan ta'limiy muloqot manbai yaratiladi. Buning uchun matn asosidagi grammatika bilan uyg'unlikda tuzilgan testlar, topshiriqlardan foydalanib darslarni tashkil etish lozim.

“Publitsistik matn ustida ishlash”

I. Inson qahramonsiz, oldinga undab turuvchi mayoqsiz yashashi mushkul. Buni kitoblardan ham, tarixdan ham, oddiy odamlarning kundalik xayotidan ham bilib olsa bo'ladi. Masalan, o'sha qahramon bo'lmasa, oilada ham, mahallada ham, xalqda ham suyanadigan tayanch nuqta yo'qolganday bo'ladi.

II. Bir kuni tengqurlarim bilan “Zamonamiz qahramoni kim?” degan mavzuda suhbatlashib qoldik. Birov : “So'nggi urfda kiyinadigan, kamida ikkita tilni biladigan, chet elda o'qib kelayotgan yoshlar”, - desa, yana biri: “Zamonamiz qahramonini degan nomga sportchilarimiz munosib, chunki yurtimiz nomini dunyoga yoyishda ularning xissalari ko'proq”, - dedi. Kimdir dehqonlar desa, kimdir olimlarni, yana kimdir Estrada yulduzlarini tilga oldi. Hammamiz o'zimizchab haq edik.

III. “Zamonamiz qahramoni kim?” deb savol berishning nima hojati bor, barcha davrlar uchun o‘lmas qahramonlar bor-ku, o‘shanday insonlarga ergashish, taqlid qilish mumkin, dersiz. Darxaqiqat, necha-necha avlodlar uchun yo‘lchi yulduz bo‘lib kelayotgan, aql-u zakovati, kuch-qudrati, komil fazilati bilan tarixida o‘chmas iz qoldirgan buyuklarimiz bor. Birgina Amir Temur bobomiz yoki Jaloliddin Manguberdi nomlarini tilga olsak, qalblarimiz faxr-u g‘ururga to‘ladi. Lekin shunchalar yuksakdagi, bugungi avlod ularga yeta olishi mushkul. Faqat havas qilish va munosib avlod bo‘lishga harakat qilish imkoni bor, xolos. Qolaversa, hayot tarzimiz, fikrlash yo‘sinimiz o‘rtasida shunchalik kata vaqt masofasi borki, ularni zamonamiz qahramoni sifatida yonimizda his qilolmaymiz.

IV. Bizning ham o‘zgarishlar, yangilanishlar to‘lqinida kechayotgan o‘z zamonamiz bor. O‘z orzularimiz va o‘z armonlarimiz, o‘z g‘alabalarimiz va mag‘lubiyatlarimiz bor. Shular ichida biz o‘z zamonamiz qahramonini ham izlaymiz. Ichimizdan biz bilan bir xil imkoniyatga ega bo‘la turib, bizdan o‘zib ketgan, dunyoni o‘zgacha idrok etishi, favqulodda qobiliyati, irodasi, aql-u zakovati bilan bizni xayratga soladigan, ortidan ergashtiradigan zamonamiz qahramonlari chiqishini xohlaymiz.

1.Savol. Ushbu jummlalar matnning qaysi qismida berilgan? Javoblardan mosini toping.

Amir Temur bobomiz	I
Tayanch nuqta	II
Dehqonlar va olimlar	III
Favqulotda qobiliyat	IV

2.Savol. “Zamonamiz qahramoni kim?” Ushbu gap ifoda maqsadiga ko‘ra qanday gap hisoblanadi?

A) Darak gap
B) So‘roq gap
C)Buyruq gap
D) Istak gap

3.Savol. Matn mazmunidan kelib chiqib xato fikrni aniqlang.

A) Bugungi kun zamonamiz qahramoni sportchilardir.
B) Bugungi kun zamonamiz qahramoni dehqonlardir.
C) Bugunki kun zamonamiz qahramoni shifokorlardir.
D) Bugungi kun zamonamiz qahramoni olimlardir.

4.Savol. Matnda qaysi soʻzlar imlosida xatolik uchraydi.(Avval soʻzning xatosi yozilgan variantini, soʻng shu soʻzning toʻgʻri yozilishini koʻrsating.)

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, matnli testlar oʻquvchilarning tafakkurini

Notoʻgʻri	Toʻgʻri
Xayotidan	Hayotidan
Xissalari	Hissalari
Darxaqiqat	Darhaqiqat
Xayratga	Hayratga

oʻstiradi. Ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirish bilan birga grammatik qonun qoidalarni zerikishlarsiz oʻzlashtiradi va hayotda tatbiq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Oʻzbek tilining imlo lugʻati”, Toshkent-1995-yil, “Oʻqituvchi” nashriyoti. “Interpretation and researches” International scientific journal volume 1 issue 2 53
2. N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, V.Qodirov, Z.Joʻraboyeva. “Ona tili”, 5-sinf darsligi. Toshkent-2012-yil, “Maʼnaviyat” nashriyoti.
3. “Oʻquvchi shaxsini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan taʼlim”.
4. Mahmudov N. Zamonaviy ona tili taʼlimi “Til va adabiyot taʼlimi” –T.2013.3-son, 6-b.
5. Safo Matchonov, Sharifjon Sariyev. Adabiyot fanidan mavzuli test topshiriqlari toʻplami. -T. —Sharq. 2011.
6. Hamzayev Madrim. Ona tili mavzuli test topshiriqlari toʻplami. -T. —Sharq. 2012.
7. Axborotnoma IX. OʻzRVM huzuridagi Davlat test markazi.-T. 2001.